

3. "ואת הנפש אשר עשו"

כאן באות לידי ביטוי השקפות שתמכו בגיור. המחלוקת לגבי גיור היתה רווחת, ודומני שהיא קיימת גם בימינו אלה, ולא ניכנס לסוגיא זו, אבל כדאי לערוך דיון קצר בכיתה בשאלה האם גיור רצוי ומה הן הבעיות הכרוכות בו. מן הראוי שהדיון יתקיים לפני לימוד סעיף 3, כדי לבחון את השקפת הדרשנים בשאלה זו שבאה לידי ביטוי במקורות שהבאנו.

סעיף 3 עצמאי הוא ויכול להידחות גם לסוף הלימוד, ואפשר לא לעסוק בו כלל אם יחותיו של המורה אינן בידו.

חילקנו את הסעיף לשניים:

3.1 – "ואת הנפש אשר עשו בחרן"

3.2 – "ויעבדו אברם בארץ... ויקרא בשם ה'"

עשינו זאת כדי להראות שלא רק בתרן עסק אברהם בפעולת גיור אלא גם בארץ כנען.

3.1 "ואת הנפש אשר עשו בחרן"

בסעיף זה נרצה לעמוד גם על ההבחנה בין פשט ובין דרש. הבחנה שלא תמיד קל לעשותה, כיוון שיש לעיתים "פשטות" אחרים "המתחדשים בכל יום" – כדברי רשב"ם מפי סבו רש"י – ואף לגבי דרשות מסוימות יענו אחרים שהן "עומק פשוטו של מקרא". נושא זה מצריך דיון בפני עצמו ואין ביכולתנו לדון בו במסגרת זו.

הביטוי "ואת הנפש אשר עשו בחרן" ניתן להתפרש הן על דרך הפשט והן על דרך הדרש, כפי שהבאנו במקורות לומד, אבל תחילה ביקשנו מן הלומד שינסה הוא בעצמו להסביר ביטוי זה. בהחלט ייתכן שכבר למד התלמיד בעבר את הדרש המופיע גם בפירושו רש"י שאברהם היה מגייר את האנשים – ויש תלמידים שיהו פירושו זה כפשט. על כן צריך להרגיל את התלמידים לבחון שוב את הידע הקודם שהם באו עימו.

ואכן, במקרה זה לא בכדי מנסה בעל פירושו "דעת מקרא" לומר שהפשט והדרש "עשויים אף להצטרף זה לזה".

בכל זאת עלינו לערוך הבחנה בין פשט ודרש ולהראות את הדברים גם במסגרת פירושו רש"י.⁸

יש לעמוד על דרך הדרש של הביטוי "ואת הנפש אשר עשו" [כפי שנתבקש הלומד לעשות בשאלה ד'] – ראשית היא נובעת מן התשקפה שהגיור יוצר מעין אדם חדש, ולכן המגייר שותף להקב"ה "עושה" [= בורא, יוצר] שמים וארץ; שנית נלמד הדרש מן הדיוק הלשוני ש"עושה" הוא מתקן משכלל, כמו הביטוי "ועשתה את צפרניה" [לפי הדעה שאשת יפת תואר מקצצת את צפרניה].

8 לימוד שיטתו של רש"י מצריך לימוד מיוחד. וראה רשימה ביבליוגרפית בסוף מאמרי הנוכח בהערה 3.

נמצאנו למדים שהשקפות הדרשנים, הראות את הגיור בחיוב, כנראה לאור הנעשה בסביבתם, משפיעות על הדרשה, ועל כך יש לעמוד עם הלומדים בשאלות ה"ר".

3.1.2 השוואה בין מקבילות

עיון במקבילות חשוב הוא, אבל במסגרת עיונו הוא חשוב בתנאי שהשוואה תעסוק בשינויים משמעותיים, או כאשר ההשוואה מסייעת להבנת הנאמר במקבילה אחת על סמך הנאמר במקבילה אחרת.

המקבילה מן הספרי פותחת בפסוק "על כן עלמות אהבך" ועל פי מירת "אל תקרי", היא מחליפה "עלמות" ב"עולמות", שכן כל אדם עולם שלם הוא. יש לזכור שראשיתו של הפסוק היא "לריח שמניך טובים", והמדרש מייחס אותו לאברהם, כפי שנלמד בהמשך עיונו בסעיף 4. גם המקבילה מן הספרי, מקור י"א, נוקטת במידת "אל תקרי": במקום "ואהבת" (בבנין קל) "ואהבת" (בבנין פיעל שמשמעותו כאן כמו בבנין הפעיל): גרום לכך שאתרים יאהבוהו. גם דרשה זו עולה בקנה אחד עם אפיו ופעילותו של אברהם המכונה "אברהם אוהבי" [ישעיהו מא, ח].

מכאן אנו למדים שמדרשי תו"ל יכולים להידרש על פסוקים שונים ובכך מתעמקת משמעותם של הדרשות, וניתנת חירות לדרשנים לדרוש דרשות חדשות.

יש לשים לב להבדלי הסגנון. ספרי דברים תמציתי כיוון שהוא מדרש תנאים, והללו בדרך כלל יותר תמציתיים. בראשית רבה הוא מדרש שמופיעים בו גם אמוראים רבים והוא יותר עממי ושמר על אפיו שבעל פה ועל כן הוא משלב שאלות ותשובות. מדרש זה מתייחס במישרין לביטוי "ואת הנפש אשר עשו בחרן" משום שהוא עוסק בספר בראשית.

מדרש שיר השירים רבה מאריך יותר, והוא יותר סיפורי וציורי; אולי משום שהוא מאוזר יותר?

הקביעות שקבענו לעיל הן בבחינת השערות, וחשוב שהלומדים יעסקו בעיקר בחוצאה של השינויים.

חשוב שהתלמידים יעמדו גם על הבדלים בכתוב, כגון "כילו" במקום "כאלו" – ואין אלה שגיאות כתיב.

3.2.1 עיון במקרא ובמקורות י"ב-י"ד

גם כאן ביקשנו מן הלומד לפרש על פי דעתו; ואכן הפסוק אינו ברור. "דעת מקרא" מסייע על פי פרשנות פנים-מקראית, בהשוואה לשמות ל"ד. בשאלות הבאנו גם את התרגומים; וכאן יש הנדמנות לומר לתלמידים שגם בתרגומים, ובעיקר בתרגום המכונה "תרגום יונתן", באים הרבה דברי אגדה. הדברים שהבאנו מבראשית רבה, בצירוף דברי רש"י ששילבנו בשאלה א', מוכיחים שהכוונה לתפילה.

בקשר לרברי המדרש, שלפיהם אברהם התפלל על בניו שלא יפלו בעי: יהיה קשה לתלמידים לקבל זאת בדרך הגיונית, כשם שגם קשה יהיה לקבל שאברהם רדף אחרי המלכים רק עד "חובה אשר משמאל לדמשק" (בראשית יד, טו), משום שאז תשש כוחו כי ראה שעתידיים בניו להעמיד שם עגל. כאן צריך להסביר שלחז"ל היו תפיסות והשקפות כלפי המקרא, ואחת מהן היא שיש קשר בין מעשי אבות האומה ובין בניהם [ראה על כך י' היינמן, דרכי האגדה, עמ' 32-34].

בשאלות ב'-ג' הפנינו את הלומד אל מקורות י"ג-י"ד, שלפיהם ניתן ללמוד על פי מידת "אל תקרי" – במקום "ויקרא" יש לומר בבנין הפעיל, "ויקריא": גרם להם לקרוא בשם ה'. האם הכוונה לגיור? לא. שכן לפני עניין הגיור נאמר במקורות י"ב וי"ג; "ד"א" = דבר אחר, דהיינו פירוש אחר. ייתכן שהדרשנים הסיקו מן המילה "ויקרא", כאילו כתוב ויקרא, בנפעל, כלומר, האנשים נקראים בשם ה', כלומר מתגיירים.⁹

3.2.2 שאלות סיכום

מן הראוי לערוך סיכום של כל סעיף. בסיכום עלינו לראות שוב את התמונה הכללית בתוספת חידוש כל שהוא. כאן ביקשנו לעמוד על הקשר הפנימי בין הסעיפים שצוינו. התמונה המצטיירת היא: אברהם הוא מאמין מפוכח, נאבק למען דעותיו ופועל נמרצות להפצת האמונה באל אחד גם בחוץ לארץ וגם בארץ.

התלמידים מתבקשים גם לסכם את דרכי המדרש, כי אלו דברים הצריכים שינון לצורך טיפוח מיומנויות לגיחוח מדרשי אגדה.

4. משל לצלוחית של פפלוסימון¹⁰

4.1 מקור ט"ו

תן דעתך לצורת עריכת המקור. יש לגוון צורת ההדפסה והעריכה. שים לב שהבאנו את כל הפסוק במדבר י"ט, ולא הסתפקנו בהסבר עקיף, וזאת כדי להרגיל את הלומדים לעיין במקור; לכן רצוי אם אפשר שיעיינו בתנ"ך עצמו כדי לראות את ההקשר.

4.2 המשל והגמשל – שאלות

פתחנו במשל ולא ב"פסוק הפותח" משתי סיבות: האחת – כדי להקל על הלומד; והשניה המשל עומד גם באופן עצמאי. לימוד ה"פסוק הפותח" לאחר המשל עשוי להעמיק את הבנת המשל. גם כאן נתנו לתלמיד להתמודד תחילה בעצמו, ורק לאחר מכן נציע הסבר. ללא ספק ייחכנו מספר הסברים, נראה לנו ההסבר הבא:

המשל מדרם את אברהם לשמן טוב ריחני, אבל הוא אינו יכול להפיץ את ריחו מחמת נתנים אוכייקטיביים. הדימוי לשמן בא כנראה על סמך הכתוב בקהלת "טוב שם משמן טוב" (ז, א), ושם טוב הוא תוצאה של מעשים טובים. השמן המונח בקרן זיית אין בו שימוש – ורק משניטלטל השמן וה"צמיד-פתיל" נפתח או ספג את השמן התחיל השמן להפיץ את ריחו.

ובגמשל: אברהם לא יכול היה להשפיע בחוץ – ולא נאמר מדוע – ולכן ה' אמר לו טלטל עצמך ואז שמך יתגדל בעולם; דהיינו תתפתח גם אתה.

מה בא משל זה להשמיענו? לכאורה הוא בא רק לענות על השאלות מדוע נבחר אברהם ומדוע נאמר לו לעזוב את מקומו וללכת ארצה כנען: כיוון שהוא בעל מעשים טובים והוא אינו יכול להשפיע על סביבתו.

אבל למשל זה יש משמעות כללית: אפשרות אחת – אין נביא בעירו; במקומך אתה מוכר ולא תצליח.

אפשרות נוספת – היציאה ממקומך תועיל גם לך: שמך יתגדל, אתה תתפתח; ולכן לפעמים אדם צריך לעזוב את מקומו.

או שמא רוצה המשל גם להשמיענו שצדיק צריך להיות פעיל בחברה, ולא רק צדיק לעצמו?¹¹

10 כך במהדורת תיאודור-אלבק; במהדורת מירקין דפוס וילנה: אופופלסטון; יש הגורסים פוליטון. מירקין סבור (ראה בחוברת ללוסד) שהצורה אופופלסטון היא הקרובה ביותר למקורה היווני. כראי לעמוד בקצה בכיתה על השפעת היוונית על העברית.

11 יש הרואים הכולל בין נוח לאברהם בנקודה זו: נוח היה צדיק לעצמו ולמשפחתו, ואברהם דאג לזכות גם את העולם – "אב המין גויים נתתיך" [בראשית יז, ה].

9 אנלי על פי הפסוק "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצאתיו אף עשיתיו" [ישעיהו מג, ז].